

Juhlajulkaisu
Esko Hoppu
1935 – 15/1 – 2005

Toimittajat

Heikki Halila

Mika Hemmo

Lena Sisula-Tulokas

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

© 2005 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

Kannen ja taiton suunnittelu: Heikki Kalliomaa

Esko Hopun valokuva s. VII Atelier Nyblin

ISSN 0356-7222

ISBN 951-855-239-8

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2005

Antti Kivivuori

Vahingonkorvausvastuun tarkoitusperät

Kysymyksiä

Mitä vaikutuksia vahingonkorvaussäätelyllä on? Minkälaisiin vaikutuksiin on tähdätty, kun lainsäädäntötyössä, tuomioistuintoiminnassa ja muussa sääntöjä kehittävässä työssä on sääntöjen sisältöä suunniteltu? Nämä ovat erilaisia kysymyksiä. Se, mitä on tavoiteltu, ei ehkä toteudu vaikutuksina. Mitkä ovat vahingonkorvaussäännön vaikutukset? Niitä ei ehkä ole tavoiteltu, ei ainakaan sellaisina kuin ne ilmenevät.

Säännön laatijan tarkoitusperät eivät kenties lainkaan toteudu tai jokin tavoite monesta jää haaveeksi. Toisaalta kaikkia vahingonkorvaussäätelyn vaikutuksia ei huolellisestikaan tutkien aina kyetä mieltämään ja ennakoimaan. Näiden tilanteiden välimaille sijoittuvat tilanteet, joissa sääntöjä luovat henkilöt vain ohuesti aavistavat sääntelyn jonkin vaikutustavan. Samaten ne tilanteet, joissa toimijat kyllä tunnistavat sääntelyn tietynlaisen vaikutuksen mutta eivät pidä sitä tavoitteena vaan kenties jopa harmillisena, sääntelyhyvän hintana. Suuri korvausvelvoite rasittaa myös korvausvelvollisen perheen toimeentuloa, vaikka se ei olekaan sääntelyn tarkoituksena.

Vahingonkorvausoikeutta tarkastelevassa oikeustieteellisessä kirjallisuudessa ei juurikaan ole osattu erottaa sääntöjä luovien toimijoiden tarkoitusperien (tavoitteiden) ja sääntöjen tosiasiallisten vaikutusten tarkastelua toisistaan. Usein puhutaan vahingonkorvausvastuun vaikutuksista tai funktioista. Tehtävistäkin puhutaan, mutta tehtävän antajaa ei yksilöidä tai edes mainita.

Conventional Wisdom

John Kenneth Galbraith toi englannin kieleen ilmaisun ”the conventional wisdom” – kuten John Kay (Financial Times 12.8.2004) sanoo – ”to describe opinions that, while not necessarily well founded, are so widely held among the rich and influential that only the rash and foolish will endanger their careers by dissenting them”. Tarkoittamatta luonnehtia esityksiä noin vaikutusvaltaisiksi poimin kolme kotimaista teosta ja tiivistän niissä ilmaistut näkemykset vahingonkorvausvastuun tehtävistä. Yksi teoksista on lähinnä rikkomusvastuun (sopimuksen-ulkoinen vastuu), yksi yhteisövastuun ja yksi sopimusvastuun alalta.

Eero Routamon ja Pauli Ståhlbergin teos ”Suomen vahingonkorvausoikeus” vuodelta 2000 on aiempine painoksineen muokannut usean lakimiesvuosiluokan näkemyksiä. Teoksessa on nelisivuinen alajakso ”Vahingonkorvausoikeuden tavoitteet”.¹ Jakson ydin voidaan kiteyttää seuraavasti.

Teoksen mukaan vahingonkorvausoikeudessa on ”pohjimmiltaan kyse siitä, miten vahingosta aiheutuvat haitalliset seuraukset jaetaan vahingonkärsijän ja vahingonaiheuttajan kesken”. Jako pyrkii toteuttamaan vahingonkorvausoikeuden tavoitteita. Oikeuskirjallisuudessa vahingonkorvaussäännösten tavoitteista on käyty paljon keskustelua mutta vähin tuloksin, toteavat Routamo ja Ståhlberg. Eri mieltä on oltu erityisesti väiteltäessä säännösten preventiivisen eli ennalta ehkäisevän ja reparaatiivisen eli vahingonkärsijää hyvittävän vaikutuksen suhteista. Koska kummassakaan leirissä ei voida nojata ”tieteellisesti kelvolliseen, empiiriseen tutkimukseen, jää keskustelu arvelujen asteelle”. Näin puhuessaan tekijät liukuvat tavoitteista vaikutuksiin. Ne ovat kuitenkin kaksi eri asiaa. Tavoitteita tutkitaan selvittämällä sääntöjen asettajien ajatuksia, vaikutuksia taas tarkastelemalla vahingon aiheuttajan ja vahingonkärsijän (uhrin) sekä heihin yhteydessä olevien käyttäytymistä.

”Vahingonkorvaussäännöksillä voidaan arvella olevan preventiivinen vaikutus sekä yksittäisen henkilön kohdalla että yleisesti moraalia ylläpitävänä järjestelmänä.” Erityispreventiiviseksi teoksessa kutsutaan vaikutusta, kun ”henkilöt pyrkivät vahinkojen välttämiseen sen pelon vuoksi, jonka korvausvastuun uhka aiheuttaa”. Yleispreventiovaikutus puolestaan saattaa syntyä sillä perusteella, että ”korvaussäännösten vuoksi vahinkoon johtavaa käytöstä pidetään yleisesti paheksuttavana”. Vahingonkorvaussäännökset rajaavat ihmisten ”toimintavallan rajoja”. Rajoittamalla toimintavaputta pyritään yhteiskunnan jäseniä turvaamaan toisensa aiheuttamilta, haitallisina pidettäviltä teoilta.

Reparaatiivinen eli korjaava vaikutus syntyy, kun yksittäisessä vahinkotilanteessa joku määrätään korvausvelvolliseksi ja tämä johtaa vahingonkärsineen hyvittämiseen.

Kiistelyä preventiivisen ja reparaatiivisen tavoitteen tärkeysjärjestyksestä pidetään teoksessa turhana, mutta historiallinen kehitys näyttää tekijöiden mielestä voimistaneen hyvittämisenäkökohtaa prevention sijasta. Vahingonkorvauslaki edustaa kuitenkin kompromissia molempien periaatteiden välillä.

Vakuutuksen roolia tarkastellessaan Routamo ja Ståhlberg tuovat esiin kolmannen vahingonkorvaussääntelyn vaikutustavan, pulveroinnin. Pulverointi on tuloksena, kun esimerkiksi vedenjakeluverkoston aiheuttamat vahingot jaetaan perittävillä maksuilla kaikkien vedenjakelua käyttävien vastattavaksi.

Vahingonkorvausvastuun tehtäviä yhteisöoikeuden alueella on selvitelty Ari Savela teoksessaan ”Vahingonkorvaus osakeyhtiössä” (1999). Routamoon viitaten hän toteaa, että vahingonkorvauksella on kaksi päätehtävää, preventiivinen ja reparaatiivinen. Lisäksi vahingonkorvauksessa on kyse ”osapuolten keskinäisestä riskinjaosta”.

¹ Routamo, Eero – Ståhlberg, Pauli, Suomen vahingonkorvausoikeus, 4. painos, Helsinki 2000 s. 11–15.

Lyhyin toteamuksin Savela varottaa tavoittelemasta preventiota liian tiukalla vastuusääntelyllä. Toisaalta hän arvioi tarpeelliseksi, että yhteisörakenteessa vahingonkorvausta ei kohdenneta pelkästään yhtiöön vaan myös yhtiössä toimiviin henkilöihin. Tätäkään henkilövastuuta ei hänen mielestään pidä kiristää liikaa. Henkilökohtaisen vastuun reparatiivinen merkitys puolestaan jää usein teoreettiseksi, koska vahingot ovat helposti suuria, eikä yritysjohtajien varallisuus yleensä riitä vahinkojen täysimääräiseen kattamiseen, arvioi Savela.

Sopimusoikeudellisen vahingonkorvausvastuun funktioita ja tehtäviä tarkastelee Lars Erik Taxell vuonna 1993 ilmestyneessä kirjassaan ”Skadestånd vid avtalsbrott”. Julkaisu oli 1990-luvulla usean vuoden ajan tutkielmaprojektieni tenttikirjana.

Sopimushäiriötilanteissa velkojan pitää – lausuu Taxell – saada se taloudellinen arvo, jota sopimus hänelle merkitsee, sopimusarvo tai positiivinen sopimusetu. Näin ollen sopimusvastuunkin alueella kuten rikkomusvastuunkin piirissä vahingonkorvauksella on reparatiivinen funktio. Missä määrin vahingonkorvaussäännöillä ja vahingonkorvausvastuun uhalla on preventiivinen tehtävä, on avoin kysymys. On kuitenkin ilmeistä, että ne voivat vaikuttaa velallisen asenteisiin, toteaa Taxell.²

Silloin kun sopimusrikkomustilanteessa luovutaan täyden korvauksen periaatteesta, tapahtuu sopijapuolten välillä riskinjakso. ”Detta kan vara ett av motiven bakom skadeståndsregler.” Taxellkaan ei siis erottele käsitteitä ’vaikutus’ ja ’tavoite’ (tarkoitusperä). Hänen käsitteensä vaihtelevat: funktion, uppgift, motiv.

Vielä Taxell huomauttaa, että vahingonkorvaussäännöt voivat rakenteeltaan ja sovellutukseltaan muotoutua senkin mukaan, onko vahingonkorvaus mahdollista pulverisoida vakuutuksen avulla tai yritystoiminnan kustannusten välityksellä asiakaskunnalle. Vahingonkorvaussäännön valintaan – sen aineelliseen sisältöön – vaikuttavia näkökohtia Taxell tuo esiin suuren joukon pohtiessaan vahingonkorvauksen määräytymistä normiaukkotilanteissa.³

Conventional wisdom Suomen oikeuskirjallisuudessa näyttää ilmoittavan, että vahingonkorvausvastuulla on erilaisia vaikutuksia ja/tai tehtäviä. Näistä ilmeisin on korjaava, reparatiivinen tehtävä ja aika ilmeinen ehkäisevä, preventiivinen tehtävä. Lisäksi vahingonkorvaussääntely jakaa riskejä ja pulverisoi vastuutaakkaa.

Luennoitsijan mietteitä

Luennoin Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan opettajana vahingonkorvaus oikeutta 1990-luvun alkupuolelta lähtien kymmenkunta vuotta. Koska luennot olivat korvaavia luentosarjoja, niitä seurasi yleensä noin 80 % opiskelijavuosi luokasta. Näin ollen luennoilla puhutusta lienee syytä hiukan kertoa.

² Taxell, Lars Erik, Skadestånd vid avtalsbrott, Åbo 1993 s. 43.

³ Taxell 1993 s. 125–159.

Oudoksuin sitä, että avaintermejä (tavoite, funktio, vaikutus, tehtävä) ei ollut juurikaan määritelty, ja sitäkin, että kannanottoja esitettäessä ei yleensä tukeuduttu vahingonkorvaussääntöjä luoneiden toimijoiden lausumiin, kuten lainvalmisteluasiakirjoihin ja tuomioistuinratkaisuihin.

Osaksi kysymys oli esitystekniikasta ja systematisointitasosta. Tutkijat saattoivat monipuoliestikin pohtia vahingonkorvauksen ulottuvuuksia, kun käsiteltävänä oli avoin tilanne, tulkin-tilanne tai muuttuva tilanne, mutta he eivät välttämättä olleet koonneet tarkastelujaan koko vahingonkorvaussääntelyn kattavaksi synteesiksi.

Luentojen alussa oli siten kiinnitettävä huomiota käsitteisiin. Lakien synty on erilainen asia kuin lakien vaikutukset. Lakien (sääntöjen) syntyvaiheissa kiteytyvät valmisteluun osallistuvien tavoitteet. Tavoitteita ja vaikutuksia tutkitaan eri menetelmin ja tutkimuskohtein.

Oikeuskirjallisuudessa esiintyvä utuisuus saattaa johtua osaksi sanan 'funktio' monimerkityksisyydestä. Kielentutkimus ilmoittaa sanan tarkoittavan toimintaa, toimintoa ja tehtävää.⁴ Näistä ensiksi mainittu on lähellä sanaa 'vaikutustapa', kun taas sana 'tehtävä' näyttää viestivän myös tehtävän antajasta, subjektista. Suomen kielen perussanakirja tarjoaa sanan 'tehtävä' ensimmäiseksi synonyymiksi seuraavan: "suoritettavaksi saatu, otettu tai annettu työ, toimitettava tekeminen". Jos siis puhutaan vahingonkorvauksen tehtävästä, edellytetään jonkun antaneen sellaisen tehtävän vahingonkorvaussääntelylle. Subjekti, tehtävän osoittaja, tarvitaan, jotta voimme käytännössä ajatella ihmisen tai asian tehtävää.

Oikeuskirjallisuudessa vahingonkorvaussääntelyn keskeisiin tehtäviin luettiin korjaava, reparatiivinen tehtävä ja (epävarmemmin) ehkäisevä, preventiivinen tehtävä. Asettivatko vahingonkorvauslain säätäjät, joihin itsekin kuuluin, tuollaisia tehtäviä?

Reparatiivinen tehtävä vahvistetaan nimenomaisesti siinä hallituksen esityksessä, jonka pohjalta vahingonkorvauslaki säädettiin: "Vahingonkorvausoikeuden keskeinen tavoite on perustaa vahingon kärsineelle oikeus taloudelliseen hyvitykseen hänelle aiheutetun vahingon johdosta."⁵

Vahingonkorvauksen preventiivisestä vaikutuksesta tai tarkoituksesta ei lakiesityksessä ollut yhtä selkeää ja nimenomaista tietoa. Virkamiehen ja työntekijöiden vastuuta koskevia uusia sääntöjä kuitenkin perusteltiin sellaisilla lausumilla, joista vahingonkorvauksen preventiivinen tehtävä oli kiistatta pääteltävissä. Julkisyhteisön isännänvastuusääntöjen perusteluissa todettiin: "Tällainen uudistus tuskin vähentäisi virkamiesten halua välttää vahinkojen aiheuttamista. Virkamiehen kurinpidollinen ja rikosoikeudellinen vastuu sekä korvausta suorittaneen julkisyhteisön takautumisoikeus ovat omiaan säilyttämään virkamieskunnassa pyrkimyksen suorittaa tehtävät moitteettomasti virkamiehen välittömän korvausuhan vähentymisestä huolimatta."⁶ Niin väistyvän kuin ehdotetunlaisen korvausvastuun merkitys virkamiesten käyttäy-

⁴ Suomen kielen perussanakirja, osat I–III, Helsinki 1990–94.

⁵ Hallituksen esitys vahingonkorvausta koskevaksi lainsäädännöksi 187/1973 s. 8.

⁶ Hallituksen esitys 187/1973 s. 10.

tymistä ohjaavana tekijänä tiedostettiin ja noteerattiin. Vastaava näkökanta ilmaistiin työn-tekijän henkilökohtaisen vahingonkorvausvastuun rajoittamista perusteltaessa.⁷

Vahingonkorvaussääntelyn tarkoitusperät – lähtökohtia

Vahingonkorvaussääntelyn tarkoitusperä (tavoitteita) voitaisiin selvittää lukemalla sääntelyyn vaikuttaneiden lausumia kirjallisista lähteistä tai haastatteleamalla heitä. Tällä tavalla saadaan kyllä paljon selville. Syntyvä kuva olisi kuitenkin helposti epätarkka ja jopa virheellinen. Ihmiset eivät aina kirjoita ja ilmaise ajatuksiaan totuudellisesti. Lainvalmistelulle ominaista on taktiikka: lain ikäviä vaikutuksia peitellään ja mukavia liioitellaan. Sitä paitsi ihmisillä on tiedostamattomia tavoitteita ja heidän otaksumansa saattavat osua harhaan. Lainvalmistelijoiden tarkoitusperä joudutaankin tutkimaan myös vaikutusten kautta. Kartoitetaan lakien (sääntöjen) vaikutuksia ja pyritään päättämään lain (sääntöjen) laatijoiden tiedostamisen taso kunkin vaikutuksen osalta.

Lainlaatijoiden tarkoitusperä ja intentionaalisuutta tutkittaessa sopii hiukan lainata rikosoikeudessa hitaasti ja hartaasti kypsytyttyä syyksiluettavuuden oppeja.⁸ Dolus determinatus: hyvä lainvalmistelija tietää, mitä laista seuraa, ja tähtää juuri siihen. Dolus directus: lainvalmistelija tietää laista seuraavan vaikutuksen, vaikka se ei ole lain ”varsinaisena tarkoituksena”. Tietyn vaikutuksen todennäköisyyden nousu sijoittuu tuolla asteikolla tarkoitettun ja ’puolivahingossa’ aikaansaadun välimaille, jompaankumpaan (dolus eventualis, tuottamus). Täysin yllättävät vaikutukset jäävät intentionaalisen ulkopuolelle. Aina tosin voidaan asettaa mittapuun, jonka valossa lainvalmistelija on arvotettavissa nuhtein tai kiitoksin. Olisi pitänyt huomata ja ennakoida sekin tai sitten ei.

Vaikutuksia eriteltäessä joudutaan muistamaan, että vahingonkorvaus aina säteilee vaikutuksiaan eteenpäin. Jos joku maksaa korvausta, hän köyhtyy. Hänen lähipiirinsäkin köyhtyy. Tai sitten hän siirtää korvausmenonsa muille: vakuutusyhtiölle, asiakaskunnalle, työntekijöilleen takautumistietä jne. Säteilystä kertovia poimintoja:

- väittelylausuma tuotevastuuta vastaan: ”kuluttajat sen kuitenkin maksavat”
- tapaus 1920-luvun korkeimmasta oikeudesta: kunta veloitettiin korvaamaan kunnassa toimivan ja kunnan verotuloista noin puolet maksavan metsäyhtiön isohko vahinko; yhtiö katsoi joutuvansa hoitamaan veroillaan puolet korvausmäärästä ja vaati sen vuoksi suurempaa korvausta
- hallituksen esitys 187/1973 (s. 17): ”lopullisesti kannettavakseen”

⁷ Hallituksen esitys 187/1973 s. 12.

⁸ Koskinen, Pekka, Johdatus rikosoikeuteen, Helsinki 2001 s. 63–65.

Seuraavassa esittelen luennoilla käyttämäni jäsentelyä seuraten vahingonkorvaussääntelyn vaikutuksia. Jokaisen vaikutuksen kuulumista lainlaatijoiden tavoitemaailmaan pitäisi siis huolellisesti tutkia. Tässä yhteydessä tydyn itse vain joihinkin havaintoihin.

Luonteva karkeisjäsentely nojaa vahingon kärsijän (uhrin) ja vahingon aiheuttajan katsantokantojen erittelyyn, koska juuri he ovat vahingonkorvaussuhteen perushahmot. Sääntely koskettaa heidän olojaan ja he reagoivat sääntelyn eri piirteisiin. Tarkoittiko lain (säännön) laatija juuri sellaiseen reaktioon päätyä?

Uhrin katsanto

Uhri (vahingonkärsijä) punnitsee vahingonkorvausta elämänodotustensa korjaajana. Hänen kuten kaikkien elämänsäkulussa on ylämäkiä ja alamäkiä. Ylämäkiä on monenlaisia: asunto vanhentuu, terveys horjuu, auto vaurioituu jne. Vahingonkorvauksen mahdollisuus tulee mieleen, kun elämänodotukset heikentyvät äkillisesti vahinkotapahtuman johdosta. Löytyisikö vahingonkorvauksesta keino tasoittaa tie entisen siloiseksi? Muita mahdollisuuksiakin toisinaan on: vakuutus, sosiaaliturva, hyväntekeväisyys tai naapuriapu.

Ennen vahingon sattumista eventuaalinen uhri, siis kuka tahansa, saattaa kokea vahingonkorvaussääntelyn turvatekijäksi. Se tuottaa sosiaalista turvallisuutta, kun tiedetään ainakin joidenkin harmien tässä elämässä hoituvan. Sosiaaliturvaksi vahingonkorvaus on monessa mielessä heiveröinen järjestelmä, esimerkiksi vastuun toteuttamisen työläyden ja vahingon aiheuttajan maksukyvyttömyyden vuoksi. Silti on sanottu, että heikon julkisen sosiaaliturvan maassa, kuten Yhdysvalloissa, vahingonkorvauskin toimii sosiaaliturvajärjestelmänä. Ja onpa Suomessakin tarjottu vahingonkorvaukselle funktioksi roolia sosiaaliturvana (Thomas Wilhelmsson: ”socialskyddsfunktion”) muiden tehtävien rinnalla.⁹

Vahingonkorvauksen luoma turvallisuuden tunne saattaa passivoida eventuaalista uhria. Jos korvausvastuutaho on vaivattomasti tunnistettavissa ja sen maksukykyisyys varma, kuten liikennevakuutuksessa, voi eventuaalisen uhrin tahto suojautua vahinkotapahtumalta vähentyä.

Vuonna 1819 annetun korvaustyöjulistuksen valmisteluvaiheessa prokuraattorinvirasto (de la Chapelle) esitti lausunnossaan seuraavaa: ”Valtiolta ei voitane vaatia yleistä takaus- ta varastetun ja korvaamatta olevan omaisuuden korvaamisesta, omaisuuden, jota asianomistaja usein ei ole riittävästi varjellut varkaudelta, tai on sitten laiminlyönyt hankkia takaisin. Sellaista huolimattomuutta voitaisiin ainakin pelätä seuraukseksi siitä, että valtio ottaisi korvataksaan, mitä varkaalta puuttui.”¹⁰

Vahingon tapahtumisen jälkeen uhri kokee menetyksensä, olipa se hänen henkilöönsä, sosiaali- seen asemaansa tai varallisuuteensa kohdistunut. Vahingonkorvaus – pelkkä mahdollisuuskin

⁹ Wilhelmsson, Thomas, *Senmodern ansvarsrätt, Privaträtt som redskap för mikropolitik*, Helsingfors 2001 s. 183–185.

¹⁰ Kivivuori, Antti, *Suomen vahingonkorvauslainsäädännön kehitys*, Joensuu 1969 s. 33–79.

– tuo *turvallisuutta*: hänen tilanteensa palautuu ennalleen tai menetyksen tilalle tulee jotain muuta hyvää (maineen menetys ja rahakorvaus kärsimyksestä). Vahingonkorvaus tekee uhrin menetetystä etuudesta suojatun asian, oikeuden. Esimerkiksi valtaosa perusoikeuksista saa sisältönsä oikeudellisesta suojasta, esimerkiksi vahingonkorvausoikeudesta. Uhrin oikeus on sitä, että hän saa vahingonkorvausturvaa. On siten selvää, että vahingonkorvausvastuun keskeinen tarkoitusperä on oikeuksien ylläpitäminen ja uhrin sosiaalisen turvallisuuden suojaaminen.

Saadakseen vahingonkorvausta uhrin on selvitettävä, miten vahinko syntyi ja kuka sen aiheutti. Pienemmässä mittakaavassa hän joutuu tekemään samaa kuin onnettomuuksien viralliset tutkintaelimet: selvittämään, mitä todella tapahtui, Pentti Saarikosken sanoja lainatakseni. Vahingonkorvaussääntöjen asettamien moitittavuusehtojen takia uhri joutuu myös punnitsemaan aiheuttajan menettelyn moraalia. Kaiken kaikkiaan uhri joutuu oppimisen tielle. Tosiasiatiedon, sääntötiedon ja arvostusten perusteella hän rakentaa itselleen korvausvaatimuksen, teesin.

Jos ja kun uhrin teesi tietoaaineksineen ja moraaliveittämineen tulee hänen lähipiiriinsä tietoon ja kenties julkisuuteenkin, siitä alkaa kertyä laajempaa asiainhallintaa ja elämänhallintaa. On käynnistynyt prosessi.

Uhrin käyttäytymiseen vahingonkorvaus voi vaikuttaa lieventävästi. Vahinkoteko on saatanut herättää eriasteista ärtymystä, kaunaa tai jopa vihaa. Vahingonkorvauksesta hallituksen esityksessäkin käytetty ilmaisu ”hyvitys” viestii vahingonkorvauksen *lievenytystavoitteesta*. Suomen kielen perussanakirja ilmoittaa sanan ’hyvittää’ erääksi merkitykseksi sanan ’sovittaa’. Tämä vie ajatuksen rikosten sovittelujärjestelmään ja sopuun, yhteiskuntarauhankin palautumiseen kriisin jälkeen. Uhrin mielenrauhan ja tunnetilan tasapaino on siis vahingonkorvaussääntelyn eräs vaikutus ja tarkoitusperäkin. Pyritään ohjaamaan uhrin käyttäytymistä samalla, kun tuetaan hänen hyvinvointiaan.

Vahingonkorvauksen suorittaminen korjaa uhrin varallisuustilannetta paikkaamalla vahingon aiheuttamaa menetystä, täysi korvaus koko menetyksen verran ja osittaiskorvaus osan siitä. Uhrin kautta varallisuudensiirto säteilee positiivisena tekijänä hänen läheisiinsä ja sidosryhmiinsä. Tämä kuuluu vahingonkorvaussääntelyn tarkoitusperiin, vaikka välillisten vahinkojen korvaamiseen suoraan välillisesti menettäneille onkin suhtauduttu pidättyvästi.¹¹

Aiheuttajan katsanto

Vahingon eventuaaliseen aiheuttajaan vahingonkorvaussääntely voi vaikuttaa ennen vahingon tapahtumista, mikäli hän mieltää korvausvastuun uhan merkitseväksi. Merkitystä ei ole tai se jää vähäiseksi sellaisen henkilön mielessä,

– joka arvioi, ettei hänen menettelynsä tai henkilöllisyytensä tule paljastumaan

¹¹ Muutosta tässä asenteessa havittavissa: hallituksen esitys vahingonkorvauslain muuttamisesta 167/2003.

- joka ei tunne vahingonkorvaussääntelyä (alle 15-vuotias esimerkiksi otaksuu, ettei sääntely koske noin nuoria)
- joka on varaton tai muutoin niin syrjäytynyt, ettei hän välitä korvausseuraamuksesta
- joka katsoo menettelyllään hyötyvänsä olennaisesti enemmän kuin mahdollinen vahingonkorvaus olisi¹²
- joka arvioi korvausvastuun varallisuuteensa nähden vähäiseksi.

Muitakin vahingonkorvausuhkaa heikentäviä tekijöitä löytyy.

Rajaavista tekijöistä huolimatta voidaan pitää varmana, että hyvin suureen väestönosaan ja lukemattomissa tilanteissa vahingonkorvaussääntely vaikuttaa *ehkäisevästi*. Talouselämässä keskeisimpiin menestystekijöihin luetaan riskienhallinta. Vahingonkorvausriski saattaa olla kohtalokas isollekin yritykselle (asbestivastuu ja suuryritys ABB). Yksityinen kansalainenkin on johonkin mittaan homo economicus, joka ei maksuvelvoitteita rakasta.

Vahingonkorvaussääntely tavoittaa eventuaalisen aiheuttajan mielen toistakin kautta. Kun yhteisössä vahvistetaan vahingonkorvaussääntö, jonka mukaan korvausvastuu edellyttää moitittavuutta, vahvistetaan myös se, että tietty menettely on moitittavaa. Jos sääntö vahvistetaan demokratian periaattein, heijastaa se myös yleistä moraalikäsitystä ja kiteyttää moraalisen toimintaohjeen. Mikä on moitittavaa, on väärin.

Eventuaalinen vahingon aiheuttaja saattaa reagoida vahingonkorvausuhkaan *varautumalla* korvausvastuuseen. Esimerkiksi vastuuvakuutus ja puskurirahoitus ovat varautumisen muotoja. Edellinen pulverisoi realisoituvan vastuun vakuutuksenottajien yhdessä kannettavaksi joskaan ei välttämättä täysimääräisesti (omavastuu, maksubonuksen muutos). Jälkimmäinen taas kanavoi kustannustaakan yrityksen asiakkaiden ja osakkeenomistajien harteille.

Vahingon tapahduttua aiheuttajaan kohdistetaan vahingonkorvausvaatimus, siitä käydään ehkä riita tuomioistuimessa ja lopuksi saatetaan turvautua pakkotäytäntöönpanoonkin. Näissä vaiheissa aiheuttaja valistuu: kuten uhri omalla tahollaan aiheuttaja saa ja hankkii tietoa vahinkoon johtaneista tekijöistä, tapahtumista uhrin puolella ja oman menettelynsä piirteistä. Käynnistyy *oppimisprosessi*; aiheuttaja luo antiteesin uhrin teesille. Jos riitaa ei ratkaista neuvottelemalla, jää tuomioistuimen tehtäväksi luoda teesin ja antiteesin pohjalta synteesi, Hegelin katsannossa 'korkeampaa tietoa'.

Oppimisprosessin myötä aiheuttaja saattaa orientoitua uudella, viisaammalla tavalla. Hänestä tuntuu ehkä järkevältä ehkäistä vastuutilanteiden toistumista aiempaa paremmin. Rikos-oikeuden piirissä tällaista asennemuutosta kutsutaan erityispreventioksi. Routamo ja Ståhlberg käyttävät käsitettä toisenlaisessa merkityksessä (ks. edellä jakso "Kysymyksiä").

Erityisprevention syvyyttä säätelee sekin, millä moitesanoilla aiheuttajan menettelyä käy luonnehtiminen tai virallisesti tuomioistuinratkaisussa luonnehditaan. Moraalinen kasvu on

¹² Hemmo, Mika, Vahingonkorvauksen määräytymisestä sopimussuhteissa, Helsinki 1994 s. 264–271 velallisen tahallista sopimusrikkomuksesta.

arkisesti läsnä esimerkiksi alaikäisen aiheutettua vahinkoa ja vastuun tultua aiheuttajan huoltajien tietoon. Suoranainen kasvatusprosessikin saattaa siitä käsittelystä puhjeta kukkaan.

Uppsalan yliopiston professori Ivar Strahl lausui vuonna 1950 ilmestyneessä mietinnösään ”Förberedande utredning angående lagstiftning på skadeståndsrättens område” (SOU 1950:16) seuraavan: ”I själva verket är åläggande för en brottsling att ersätta den skada han orsakat genom sitt brott många gånger ett *pedagogiskt lämpligt medel att bringa honom till insikt om innebörden av hans gärning.*” (Kursivointi lisätty.)

Vahingonkorvausvastuun kokeminen voi käydä aiheuttajalle raskaaksi, jopa ylivoimaiseksi. Hänen mielensä saattaa kääntyä uhria vastaan. Näin voi käydä jo siinä vaiheessa, kun vahinkoa ei ole vielä sattunut, mutta eventuaalinen aiheuttaja joutuu panemaan vaivaa ja kustannuksia vahinkojen estämiseen. Kielteisyyden virittämät asennemuutokset ovat kiinnittäneet vahingonkorvaussääntöjen laatijoiden huomiota.

Esimerkki ajalta, jolloin lennätin teki tuloaan Suomeen. Nuoriso kivitti rikki tuhansittain langallisen lennättimen posliinieristimiä Vaasan läänissä. Suomen lennätinpäällikkö ehdotti tuolloin, että kunnat velvoitettaisiin korvaamaan alueellaan särjetyt eristimet. Vaasan läänin kuvernööri ei puoltanut korvausvastuuta, koska ”se todennäköisesti synnyttäisi väestössä vastenmielisyyttä koko lennätinlaitosta kohtaan, jonka laitoksen suurta hyödyllisyyttä rahvas, joka käyttää sitä harvoin tai ei koskaan, ei pysty näkemään”. Siis pelkona oli vastuutahon asenteiden kääntyminen uhrilahoa vastaan. Senaatti yhtyi kuvernöörin näkemykseen.

Vahingonkorvaussaatavan synty ja korvauksen maksaminen ovat taloudellisia tosiasioita, varallisuudensiirto. Aiheuttajasta vaikutukset säteilevät hänen sidosryhmiinsä. Reaktiot voivat sisältää käyttäytymismuutoksia. Niitä ei ole nyt mahdollista käsitellä tarkemmin.

Edellä olen yleispiirteisesti kartoittanut vahingonkorvaussääntelyn vaikutuksia ja pyrkinyt selvittämään, mitkä näistä vaikutuksista – itse asiassa useimmat – ovat olleet sääntelyjen laatijoiden tiedostamia ja oletettavasti myös tavoittelemia. Joitakin tiedostettuja vaikutuksia ei käy pitäminen vahingonkorvaussääntelyn tarkoitusperiin kuuluvina (vaan kenties jopa välttämättöminä pahoina).

Oikeustaloustiede

Oikeustaloustieteen piirissä on käsitelty runsaasti vahingonkorvaussääntelyn kysymyksiä. Yleishenki näissä tarkasteluissa näyttää olevan nykyisen vahingonkorvaussääntelyn arviointi ja parhaimman sääntelyn etsintä, ei juurikaan nykyisen sääntelyn laatijoiden tarkoitusperien kuvaus ja selittäminen. Optimaalisen sääntelyn rakennetta on haettu eritoten riskinjakoa ja vahinkokustannusten jakoa suunnittelemalla.¹³

¹³ Kaisanlahti, Timo, Riskin pulverointi vahingonkorvausoikeuden tehtävänä, Teoksessa Kanninen, Vesa – Määttä, Kalle (toim.), Näkökulmia oikeustaloustieteeseen 3, Helsinki 1999 s. 87.

Oikeustaloustieteen ansioksi voidaan kirjata vahinko- ja vastuutilanteissa muodostuvien kustannuserien tarkanoloinen etsintä. Hyvän lainvalmistelun näkökulmasta tekstit vaikuttavat kuitenkin niin monimutkaisilta – osin toivottoman sekaviltakin – ettei sääntelyn pohjaksi löydy etenemistietä.¹⁴ Lisäksi on ilmeistä, että kustannuslaskenta ei ole kyllin miettinyt aineettomien tekijöiden merkitystä, esimerkiksi vahingonkorvausvastuuseen usein liittyvää käytäytymisen moitittavuuden arviota ja tämän vaikutuksia yhteisön moraalin kehitykseen ja virtauksiin.

Berättelseberättarens berättelse

Vuonna 2001 ilmestyi Thomas Wilhelmssonin perusteellinen ja ajatuksia täynnä oleva teos ”Senmodern ansvarsrätt. Privaträtt som redskap för mikropolitik”. Markkinatalouden periaatteiden eteneminen yhteiskuntien eri lohkoilla ja riskiyhteiskuntien läsnäolo luovat pohjaa vahingonkorvaussääntelyn uudelle käytölle, uusille funktioille. Vastuuoikeus tarjoaa nykytilanteessa toimintaväyliä ja mahdollisuuden oppia hallitsemaan riskiyhteisöjen epävarmuutta moraalikeskustelun välityksellä. Uusi vastuuoikeus ei Wilhelmssonin mukaan (s. 168) kuitenkaan tuo vaihtoehtoa vahingonkorvausoikeuden perinteisille funktioille. Amerikkalaistumista hän ei tarjoa ratkaisuksi muutoin kuin ehkä korvausmäärin nostamisena, ”i rimlig omfattning” (s. 180). Kiihokkeita uusille vastuuotteluille mikropolitiikan nimissä tarvitaan.

Wilhelmsson korostaa vastuuoikeuden sääntelyfunktia ja valvontafunktia, niiden erääksi osa-alueeksi sijoittuvaa palvelupakkofunktia ja vielä sosiaaliturvafunktiaakin. Painotus on kuitenkin ohjausfunktioilla (sääntely ja valvonta). Hän huomauttaa fokusoivansa huomion rajalliselle vastuualueelle: kuvaannollisesti ilmaistuna 99,9 % vahingonkorvausprosesseista on tavallisia pieniä korvaustapauksia. Uusien ’kertomusten’, kuten Wilhelmsson ilmaisee, tarvetta ja tilaa on vallankäyttäjien – taloudellisen vallan, poliittisen vallan ja media-vallan – kontrollissa.

Vaikka Wilhelmssonin oma luonnehdinta ehdotuksistaan onkin noin rajaava, ne ansaitsevat kuitenkin paneutuvaa huomiota. Ehdotusten paino tuntuu sittenkin asettuvan vahingonkorvaussääntelyn aineellisten valintojen puolelle eikä niinkään sääntelyn funktioiden valikoinnan kartuttamiseen.

¹⁴ Kisanlahti 1999 tarjoaa katsauksen oikeustaloustieteen merkittävimpien edustajien ajatuksiin.